

פתח דבר

הקובץ השני של 'מחקרי תלמוד' מטעם החוג לתלמוד באוניברסיטה העברית בירושלים מוקדש לזכרו של מורנו הרב פרופסור אליעזר שמשון רוזנטל ז"ל. ייחדנו הפעם את האסופה 'מחקרי תלמוד' — קובץ מחקרים בתלמוד ובתחומים גובלים' לנושאים שהיו קרובים ללבו ולעיסוקיו — בהוראה ובמחקר — של פרופסור רוזנטל. חברו כאן עמיתיו ותלמידיו של המנוח ותרמו מפירות מחקריהם, בעיקר בתחום התלמוד והלשון.

הקובץ מופיע בסיוע קרנות של האוניברסיטה העברית בירושלים: קרן הנשיא וקרן פדרמן מטעם המכון למדעי היהדות. מר דן בנוביץ, מנהל הוצאת מאגנס ומר רם גולדברג טיפלו במסירות בהפקתו של הספר. מר שמואל ראם התקין לדפוס את כל המאמרים — כדרכו תמיד — בדקדוק בנאמנות ובשום שכל. יעמדו כולם על הברכה.

העורכים

ירושלים, אייר תשנ"ג

תוכן העניינים

ט	אליעזר שמשון רוזנטל ז"ל	
יג	מתוך עזבונו של פרופ' א"ש רוזנטל ז"ל: בירורי מלים ועיוני נוסח	
1	לנוסח ירושלמי הוריות	בנימין אליעזר
13	ללקסיקון התלמודי VI	דניאל בויערין
	על מלים שאולות מן העברית (והארמית)	יהושע בלאו
25	בערבית-היהודית של ימי-הביניים	
33	הדיבור העשירי בתורת השומרונים	זאב בן-חיים
39	הנסתרת בעבר בפועלי ל"י-ל"א בלשון התנאים	משה בראשור
85	מספרות הגאונים ללשון המקרא	ירחמיאל ברודי
91	על גלגולי לשון חז"ל בתלמוד הבבלי	יוחנן ברויאר
127	ביאה ריקנית	מרדכי ברויאר
	סדר ההלכות ותכונות התוספתא על-פי שני	אברהם גולדברג
	הפרקים הראשונים במסכת של בבא-קמא	
151	בתוספתא	
197	להשתלשלותם של איסורי שבות בשבת	יצחק ד' גילת
220	פרקי ירושלמי	יעקב זוסמן
	העברית בימי הבית השני – בית	דוד טלשיר
284	גידולה וגלגוליה	
	שלוש מחלוקות מוחלפות בכתי-מדרשותיהם של	מנחם כהנא
302	רב ושמואל	
334	לעניין העברתו בעל-פה של התלמוד הבבלי	שלמה מורג
349	'עצמו' שאינו חוזר לנושא	מרדכי מישור
357	אוריפידס, 'בנות טרויה', שורות 959–960	רעננה מרידור
364	שתי סוגיות נדושות בלשון חז"ל	שלמה נאה
393	לפירושה של סוגיה אחת בירושלמי שקלים	משה עסיס

		דוד פלוסר
	'שגיאות מי יבין' (תה' יט:יג)	
401	על כמה נוסחאות מקראיות בימי בית שני תיקוני ערכים למילון התלמודי (ג): אוכלוסא — אוכלוזא — אכלוזא — כלוזא —	שמא יהודה פרידמן
411	אכלושי — אבלושי	
431	עוד פיזור ללקסיקון התלמודי	מנחם קיסטר
448	תורה שעל פה ותורה מסיני — הלכה ומעשה 'חקל-דמא' — 'שדה בוכין' על השימוש בספרות החיצונית לקביעת נוסח	אברהם רוזנטל דוד רוזנטל
490	בספרות חז"ל	
517	'עיקריו' ו'ענפיו' של בבלי שבועות מב ע"א-ע"ב	יואב רוזנטל
526	צורך הערות לנוסחו של ספר הישר לרבינו תם	ישראל מ' תא-שמע

אליעזר שמשון רוזנטל ז"ל

הרב פרופ' אליעזר שמשון רוזנטל נולד בעיר שטראסבורג בגרמניה בשנת תרע"ה (1915). את חינוכו הכללי ספג בגימנסיות ההומאניסטיות בגלזנקירכן ובקלן. במקביל למד תורה באופן פרטי מפי רבנים מקומיים. בשנת תרצ"ד עלה ארצה ללמוד תורה בישיבת 'מרכז הרב' בירושלים מפי הרב אברהם יצחק הכהן קוק. לאחר ארבע שנים הוסמך לרבנות בידי הרב יעקב משה חרל"פ, שאותו שימש כתלמידו המובהק, ובידי הרב איסר זלמן מלצר. בשנת תרצ"ח נחלץ לעזרת ההתיישבות הדתית העובדת והצטרף לקיבוץ 'רודגס' – יבנה. הוא שימש כרב הקיבוץ, ולימים אף כרבם של שאר הקיבוצים התיימם שהוקמו בשנים אלו. בשנת תש"ב החל לעסוק בהוראה בבית-הספר 'מעלה' בירושלים. בין השנים תש"ד–תשט"ו הקים וניהל את הסמינר למדריכים התיים של עליית הנוער בשכונת בית וגן בירושלים, שהיה פאר עבודתו החינוכית. במלחמת השחרור שימש כמפקד מחלקה של תלמידי הסמינר והשתתף באופן פעיל בקרבות על הגנת ירושלים.

את לימודיו האקדמיים באוניברסיטה העברית בירושלים החל בשנת תש"ז בחוגים תלמוד, משפט עברי ולימודים קלאסיים. מוריו המובהקים היו הפרופסורים יעקב נחום אפשטיין, חנוך אלבק, משה שוובה ואביגדור צ'ריקובר. כמו־כן שאב מלוא חופניים תורה ומדע מחברו ומידיד נפשו הגדול פרופ' שאול ליברמן. לימים נמנה עם מייסדי החוג לתלמוד באוניברסיטת בראילן והורה בה בשנים תשט"ז–תשי"ט. בשנים תש"ך–תשכ"ב לימד בבית-המדרש לרבנים בניו־יורק, ומשנת תשכ"ג שימש כמרצה בחוגים לתלמוד ולספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים. כמו־כן היה חבר האקדמיה ללשון העברית.

שיעור קומתו של הרא"ש רוזנטל כתורה וכמדע הרשים עמוקות את כל שומעי לקחו. לשליטתו בספרות התלמודית לכל ענפיה, להשכלתו היסודית בתחום חקר הלשון ולידענותו המופלגת בתרבות הקלאסית, חברו חתירתו המתמדת והבלתי-מתפשרת לאמת ולשלימות וכשרונו הגאוני בניתוח טקסטים מורכבים וקשים. כל אלה היוו יחדיו תשתית למחקרו הייחודיים. מאמריו, שכבר יצא שמעם בעולם כ'משנת ר' אליעזר (שמשון) קב ונקי', מצטיינים, על דרך הרוב, בתכונות אלו: דיון ממצה באין-ספור פרטים ופרטי-פרטים בהערות, שעליהם השעין את מסקנותיו המוצקות והמתומצחות שכתב בגוף המאמר; חשיפת מלוא משמעותם של ממצאיו המפורטים עם הארת לקחם הענייני והמתודולוגי לשאלות-היסוד של מחקר הספרות התלמודית; שילוב נדיר של עיונים ספרותיים עם מחקרים בלשון ובריאליה; ניסוח מופתי, הכתוב בשפת מקורות עשירה וחיה משופעת בפניני לשון שנונים, ועם זאת מבטא בדייקנות מופלאה את תוצאות חקירותיו המדעיות; שפע של רעיונות

מדהימים במקוריותם, אשר בעזרתם פתר בחריפות רבה, בכרך האופייני לו, את השאלות החדות שהציג.

וכבר הגיד עליו רעו, שאול ליברמן, בדברי האזכרה לרגל השלושים לפטירתו: 'מעולם לא היה מדבר מבלי לומר מה שהוא, וה"מה שהוא" היה תכופות מפרה את המוח ומעורר את המחשבה. הוא כתב הרבה מאוד, משום שכל מאמר שלו היה ספר וכל הערה שלו היא מאמר. ... עבודתו הגדולה על מסכת פסחים, שלא זכה לראות אותה בדפוס, היא פעולת חלוץ שאין לה דוגמא בכיקורת הנוסח של התלמוד עד היום. מאמריו בפילולוגיה התלמודית, שכמה מהם לא באו בדפוס עד כאן, מלאים מרגליות שיזהירו לעולם. ומי שלא ראה את המנוח זוהר, כשידע שכיוון לאמת, לא ראה זוהר מימיו'.

התחום המרכזי בעבודתו המדעית היה התלמוד הבבלי. בצד עיוני וחידושי בגופו של התלמוד, סלל בדרך לימודו מתודות חדשות למחקרו של התלמוד הבבלי, ובראשם: עיון קפדני בכל כתבי-היד והעדים העקיפים של התלמוד ופיתוח כלים לבחינת תולדות היווצרותם של חילופי-נוסחאותיו כשיבושי מעתיקים או כתיקוני סופרים; אפיון טיבם של כתבי-היד התלמודיים אגב חלוקתם למשפחות של ענפי-נוסח ומסורות-נוסח; הסבר לשוני מדויק של מלות הסוגיה כחלק בלתי-נפרד מעיון בתוכנה; ניתוח הסוגיה התלמודית כיחידה ספרותית שלימה; חשיפת הרבדים השונים של הסוגיה בעזרת כלי הביקורת הגבוהה ונסיון שיחזורם של נדבכים קדומים אלו (דוגמת תלמודו של רב נחמן בר יצחק לעומת תלמודו של רב פפא) ואפיון טיבם; הבלטת פועלם של העורכים האחרונים בעיצוב פניה של הסוגיה; עיון מעמיק ורב-צדדי בדרכי העריכה והמסירה של החומר התלמודי בעל-פה ובכתב; בחינת החילופים שבין המקורות, דוגמת החילופים שבין הבבלי והירושלמי, על רקע מגמתם השונה של המסדרים ותפיסותיהם התורניות והתרבותיות.

גולת הכותרת של עבודתו המחקרית בנוסח הבבלי היתה חשיפת ענף-נוסח המהווה מעין 'לשון אחר' של מסכת פסחים וקביעתו, כי שני הלשונות אינם משקפים עריכות שונות, כי אם שתי מסורות-נוסח של אותו תלמוד, שנתהוו כתוצאה מהצעתו על-פה. לעומת זאת בהכיר במחקרו על 'לישנא אחרינא' במסכת תמורה, כי מקורה בעריכה עצמאית וקדומה של מסכת זו.

בצד מחקריו בתלמוד הבבלי הרבה לעסוק אף בספרות התנאית, במדרשי ארץ-ישראל הקדומים ובתלמוד הירושלמי; בסוף ימיו אף זכה לגלות מציאה יקרה של מסכת נזיקין ירושלמי בתוך כתבי-יד ספרדי עתיק. בהרצאותיו דן בהרחבה בהיבטים ההיסטוריים של התפתחות ההלכה והספרות בתקופת התנאים והאמוראים. במקביל ערך שורה ארוכה של מחקרים לקסיקוגראפיים לבירור תיבות סתומות בספרות התלמודית בשלוש לשונותיה: העברית של התנאים והאמוראים, הארמית הארצישראלית והארמית הבבלית, כשהוא נעזר לשם כך במיוחד בלשונות יוון, רומי ופרס. בכל אלה הרים תרומה סגולית לחקר אוצר מליה וניביה של ספרות התלמוד, כשחידושו המילוניים היו כידיו כלי זיין להבנה מחודשת של משפטים עמומים וסוגיות בלתי-מוכנות.

הרא"ש רוזנטל ניפה את כל מחקריו בשבע נפות של בדיקה וזהירה ובחינה חוזרת.

הוא ברת, ככל יכולתו, מפני הספק, ולא הוציא מתחת ידו דבר שלא היה משוכנע שהוא מתוקן ומזוקק. בחינת אמיתה של תורה. בעקבות כך רק מעט מתורתו נתפרסם בחייו. למרבה המזל נתברך בבנים ממשיכי דרך, המוציאים לאור בהתמדה מאמרים מפרי עטו, כך שגם לאחר הסתלקותו מאחזנו תורתו שבכתב גדלה והולכת. יתירה מזו, ככל שנוקפות השנים קונות דרכי המחקר שהעמיד בכתב ובעל־פה את מקומן כנכסי צאן ברזל של מחקר התלמוד המודרני בכל ענפיו. כמה מן העקרונות שחידש בשעתו, בניגוד לתפיסות שהיו מקובלות גם על מוריו, נהפכו בינתיים לנחלת הכלל, עד שכמה מן האוחזים בהם כבר אינם מודעים לחלקו המכריע בפיתוחם ובעיצובם. זכה איפוא הרא"ש רוזנטל ותורתו פרה ורבה.

עיסוקו הקפדני בחקר העבר לפרטיו לא קיפת, כמנהגו של עולם, את דמותו כאיש רוח רגיש, בעל מבט כוללני, חודר ומעמיק עד לשיתין. אדרבה, מחקריו התורניים היוו נדבך בונה של אישיותו הישרה כחלחץ תלמיד־חכם. את מירב עשייתו הציבורית השקיע בתנועה הציונית־הדתית, כשהוא צועד לפניו כמהלך דור. הוא לא הסתפק בהגשמת הסיסמה 'תורה ועבודה', בחינת החזרת עטרה ליושנה, אלא עמד על הצורך בחידושה של 'תורה' גופה. וזאת בעזרת נאמנות לעיקרי היהדות בצד הכרה מופנמת של ערכי המדע והרוח האוניברסאליים; לימוד מקורותינו המקודשים והסמכותיים תוך עירנות למתודות המחקר הביקורתי; ופסיקת הלכה בשאלות המתחדשות מתוך מחויבות לתורותינו, קורות עמנו, מורשתנו הדתית וערכינו התרבותיים.

סיכום גופי מחקריו של המנוח רבי אליעזר שמשון רוזנטל עוד צריך לפני ולפנים, אך עדיין אין השעה כשרה לכך, שהרי חלקו הארי של עזבונו המדעי לא נתפרסם עד עתה. גם תיאור פעילותו הציבורית ופרסום מכתביו המאלפים מצפים עדיין לגואל. מי יתן ובעתיד יצאו כל כתביו לאור ותרומתו המשמעותית להתפתחות התורה והמדע תתפוס את מקומה הראוי לה בתולדות הרוח של עם ישראל.

מנחם כהנא